

ANTIQUITAS HUNGARICA
A KLASSZIKUS ÖRÖKSÉG ÉS A MAGYAR FÖLD RÉGI NÉPEI
NEMZETÜNK KULTÚRHAGYATÉKA ÉS NÉPI HAGYOMÁNYAI

SZERKESZTI NAGY TIBOR

I ÉVFOLYAM. 1. SZÁM. 1947

*KIADJA A PÁZMÁNY PÉTER TUDOMÁNYEGYETEM ÉREM-ÉS RÉGISÉGTANI INTÉZETE
BUDAPEST, VIII. MÚZEUM KÖRÜT 6-8.*

TARTALOMJEGYZÉK. — TABLES DES MATIÈRES

	Oldal — Page
ALFÖLDI ANDRÁS: Az olvasóhoz. (<i>Au lecteur.</i>)	5
KUTZIÁN IDA: Az aeneolithikus erődök problémái. (<i>Les problèmes des fortifications énéolithiques.</i>)	10
FISCHER ENDRE: A mykenai királyság bukása és a dór vándorlás. (<i>La chute du royaume mycénien et la migration des Doriens.</i>)	16
TRENCSENYI-WALDAPFEL IMRE: Vallástörténet és szövegkritika. (<i>Histoire des religions et la critique philologique des textes.</i>)	19
ERDÉLYI GIZELLA: Az antik arcképszobrászat emlékei Görögországból és a görög keletről. (<i>Portraits antiques de la Grèce et de l'Orient grec.</i>)	25
RADNÓTI ALADÁR: Dacia meghódítása és szervezete. (<i>La conquête et l'organisation de la Dacie.</i>)	39
BARANYAINÉ BÓNIS ÉVA: A Bécsi-úti korarómai temető agyagedényei. (<i>La céramique du cimetière de Bécsi-út de l'époque romaine.</i>)	43
PÁRDUCZ MIHÁLY: Szarmatakori problémák. (<i>Quelques problèmes de l'époque sarmate en Hongrie.</i>)	49
NAGY TIBOR: Studia Avarica I: Az avar honfoglalás útvonalának kérdéséhez. (<i>Studia Avarica I: Sur la route de l'immigration des Avars.</i>)	56
NEMESKÉRI JÁNOS: Honfoglaló magyarság—Árpád-kori magyarság. (<i>Hongrois de l'époque de la conquête des pays-Hongrois de l'époque arpadienne.</i>)	64
VARGYAS LAJOS: Keleti elemek a magyar néphitben. (<i>Quelques éléments orientaux dans la croyance du peuple hongrois.</i>)	81
DERCSÉNYI DEZSŐ: Az Árpád-kori művészet problémái. (<i>Les problèmes de l'art hongrois à l'époque arpadienne.</i>)	84
BÁRÁNYNÉ OBERSCHALL MAGDA: Problémák a magyar szent korona körül. (<i>Problèmes concernant la Sainte Couronne Hongroise.</i>)	91
IFJ. CSEMEGI JÓZSEF: Románkori kapuzatok karéjdíszű ívmezői Magyarországon. (<i>Tympans lobés des portails romans en Hongrie.</i>)	100
n. t.: Hírek a Corona Archaeologica köréből. (<i>Notes du cercle de Corona Archaeologica.</i>)	105

Kiadásért felelős: Alföldi András.

47-777. — Egyetemi Nyomda, Budapest, Múzeum-körút 6. (F.: Tirai Richárd.)

konkáv; az arc határoló formája négyszegletes; az áll szegletes, széles volta), a turanid jellegek inkább az agykoponyán érvényesülnek. A Csongrád—Vendelhalmon feltárt temetőben különben az itt ismertetett honfoglaláskori csontvázon kívül többet is feltártak, ez utóbbiakat azonban rossz állapotuk miatt nem mentették meg (6., 26., 29., 38. sírok). Az 1., 2., 3., 5., 7. sírok Árpád-koriak; embertani szempontból érdekes, hogy a szibírid jellegek azokon is felismerhetők.

Nemeskéri János

Csongrád—Vendelhalom 17. j. honfoglaláskori koponya méretei.

Sor-szám (Martin után)	Agykoponya méretei, jelzői	Érték-szám	Sor-szám (Martin után)	Agykoponya méretei, jelzői	Érték-szám
1.	Agykoponya hessza (g-op) ...	178	40.	Archossz (ba-pr)	102
2.	Glabella-Inion h. (g-i)	177	42.	Alsó archossz (ba-gn)	121
3.	Glabella-Lambda h. (g-l)	171	43.	Felső arcszélesség (fmt-fmt) ..	109
5.	Koponya alap h. (n-ba)	104	44.	Biorbitalis szél. (ek-ek)	100
7.	Az öreglyuk hessza (ba-o) ...	39	45.	Járomívszélesség (zy-zy)	140
8.	Agykoponya szélessége (eu-eu)	145	46.	Középarcszélesség (zm-zm) ...	102
9.	Legkisebb homl. szél. (ft-ft.) .	96	47.	Arcmagasság (n-gn)	123
10.	Legnagyobb homl. szél. (co-co)	116	48.	Felsőarcmagasság (n-pr)	73
11.	Biauricularis szélesség (au-au)	135	49.	Hátsó interorbitalis szél. (la-la)	24
12.	Legnagyobb nyakszirti szélesség (ast-ast)	118	50.	Elülső interorbitalis szélesség (mf-mf)	23
13.	Csecsnyújtvány szél. (ms-ms) ..	108	51.	Szemüreg szél. (mf-ek)	40
17.	Basion-bregma magasság (ba-b)	138	52.	Szemüreg magasság	32
20.	Fülmagasság (po-b)	108	54.	Orrszélesség	30
23.	Vízszintes fejkörület	510	55.	Orrmagasság	56
24.	Transversalis fejkörület (po-po)	310	57.	Orrcsontok legkisebb szél.	11
25.	Mediansagittalis ív (n-o)	352	57(1)	Orrcsontok legnagyobb szél. ...	19
26.	Mediansagittalis homlokív (n-b)	122	60.	Maxilloalveolaris hossz	58
27.	Mediansagittalis falcsonti (b-l)	126	61.	Maxilloalveolaris szélesség ...	66
28.	Mediansagittalis nyakszirti ív (l-o)	104	62.	Szájpadhossz (o-t)	52
29.	Mediansagittalis homlokhúr (n-b)	108	63.	Szájpadszélesség	45
30.	Mediansagittalis falcsonti húr (b-l)	112	65.	Állkapocsbütyökszélesség (kdl-kdl)	126
31.	Mediansagittalis nyakszirti húr (l-o)	92	66.	Állkapocsszeglet-szélesség (go-go)	107
32(1)	Homlok hajlásszög (n-b)	49°	69.	Állmagasság (id-gn)	36
			70.	Állkapocs magasság	63
			71.	Állkapocs szélesség	37
			72.	Egész profil szög	84°
			73.	Nasalis profil szög (n-ns)	78°
			74.	Alveolaris profilszög	85°
Saller után					
I. 1.	Hosszúság-szélességi jelző	81·46	Saller f.		
I. 2.	Hosszúság-magassági jelző ...	77·53	I. 38.	Arcjelző	87·86
I. 3.	Szélesség-magassági jelző	95·17	I. 39.	Felsőarcjelző	71·57
I. 4.	Hosszúság-fülmagassági jelző .	60·67	I. 42.	Szemüregjelző	80·00
I. 12.	Haránt homlokjelző	82·76	I. 48.	Orrjelző	53·57
I. 13.	Haránt homlokfalcsonti jelző ..	66·21	I. 55.	Maxilloalveolaris jelző	113·79
			I. 58.	Szájpadjelző	86·54
	Koponyakapacitás	1224 ccm			

KELETI ELEMENK A MAGYAR NÉPHITBEN

A magyar néphit elhomályosult, töredékes adatai közül már eddig is sok elemet tudtak a kutatók keleti rokonnépeink teljesebb adataival összefüggésbe hozni. Az alábbiakban néhány hasonló kapcsolatra kívánom a figyelmet felhívni.

Kálmány Lajos jegyzett fel egy teremtésmonda-töredéket,¹ mely szerint az „endrefalyi tógát“-tal az ördög akart magának „elrekeszteni“ birodalmat *Isten beleegyezésével*, de nem tudta éjfél felé feltenni a „gombot“ s a kakasszóra a tógát — mely „keresztül van a világon“ —, besüllyedt a földbe. Ez a ságújfalusi palóctöredék csak a vogul teremtésmonda révén nyer magyarázatot. E szerint Numi Tarem az *első emberrel* homokot hozat fel a tenger fenekéről, ami csak többszöri kísérlet után sikerül. Ebből teremti az *ember* a földet, mely a víz színén forog. Numi Tarem odaadja *ezüstgombos övét*, hogy az ember rakja körül vele a földet. Erre a föld megáll, az övből pedig a fényes Ural-hegység „ülepedik“. Török népeknél ez a hagyomány már nem él, de köztük is általános, hogy az Ural-hegységet „Gürtel der Erde“-nek, a földet körülfogó övnek tartják. (Hasonló a szalontai töredék: az ördögárkot, mely átéri a világot, az ördögök szántották éjfél felé az első kakasszóig.) Közös a vogullal mondánkban az, hogy az ördög Istennel egyetértésben teremti a földet, illetve „birodalmat“, mint az első ember; a tógát, mint az Ural, az egész világon keresztül húzódik, rajta a gomb az ezüstgombos öv megfelelője. Mindez így együtt sehol sem szerepel, a mellett a magyar monda elemei mai formájukban teljesen értelmetlenek, összefüggésüket csak a vogul monda világítja meg.

Ennek első felében szereplő föld-felhozatal szintén ismeretes a magyarság között, csak még töredékesebb formában. Néhány mondában Isten az ördögtől csak úgy tud megszabadulni, vagy egy ember a szolgálatában álló lidércről, hogy elküldi a tenger fenekére homokot hozni, ami nem sikerül s az ördög, vagy a lidérc nem jön vissza. A mondának ez a része igen nevezetes, mert beletartozik egy olyan változat-sorba, mely Kelet-Európától kezdve Ázsián keresztül Észak-Amerikáig mindenütt lényegileg azonos. A közös magva mindegyiknek az, hogy Isten a segítő társával egyetértésben teremti a világot, leküldi a tenger fenekére homokért, ez többszöri kísérlet után sikerül s ebből teremti a földet. A segítő társ, sőt maga az Isten is gyakran vízimadár képében jelenik meg, vagy a leküldött segítő társ változik át útközben vízimadárrá és pedig olyan módon, amint az a primitív népek mítoszaiban világszerte általános: felölti magára az illető madár bőrét. Itt tehát minden valószínűség szerint az eurázsiai síkság és Észak-Amerika népeinek egyik ősmítoszával van dolgunk. Ez a keleteurópai népeknél átalakult Isten és ördög vetélkedésévé s dualisztikus formájában, új részletekkel bővülve nemcsak az oroszok és peremnépeik között terjedt el, hanem a finn-török népek közt is, ahol így gyakran kétféle alakjában is szerepel. Előfordul az is, hogy török teremtésmondában Erlik kán, az első ember, Isten segítő

¹ Kálmány L.: Világunk alakulásai nyelvgyománnyainkban. Szeged, 1893.

társa még Istennel egyetértésben teremt s csak később válik ellenségévé, sátánná, nyilvánvalóan a dualisztikus történetek későbbi hatására.

A homokfelhozás mondája a magyarban annyira töredékes, hogy nem lehet eldönteni, vajjon a keleteurópai dualisztikus változatokhoz áll-e közelebb, vagy az ősi formákhoz. Az a tény azonban, hogy csak a magva él a mondának s az is egészen elhomályosulva, a körülöttünk élő népek teljes épségben élő mondáiról pedig mit sem tudunk, szintúgy a bennük szereplő keresztényes részletekről, viszont él nálunk olyan mondarészlet, mely ezeknél ismeretlen s kétségtelenül kapcsolható keleti mondákhoz, mindez inkább arra vall, hogy a homokfelhozás mondatöredékét is keleti örökségnek kell tekintenünk.

Emberteremtés-mondáinkban is olyan vonások tűnnek fel az ördög szerepében, melyek nem illenek bele a dualisztikus Isten-ördög elképzelésbe. Itt is együtt teremt az ördög Istennel, ellentét nélkül. Az ördög formálja ki a testet, de nem tudja megindítani, a lelket Isten leheli belé. Így van ez a finn-török néphitben is, ahol azonban ördög helyett többnyire még mindig az első ember szerepel. Kelet-Európa népeinél is előfordul ez a forma, de általánosabb az, hogy Isten teremt a testet s míg elmegy lélekért, azalatt az ördög megrontja a teremtményt. Van azonban egy töredékünk, mely részletegyezés alapján ismét csak a Reguly-féle vogul mondával hasonlítható össze: az első ember hóból embert gyur, elindítja, de az darabba szakad. Jázován Kálmány gyűjtése szerint „az ördög embört, lovat ki bírt furmálni, de mikő mögindult, porrá vált“.

Az egyezésekre már Kálmány rámutatott, az azóta felmerült nagyobb anyag² alapján ma már a többiektől való különbözőzésekre is hivatkozhatunk s nagyobb nyomatékkal állíthatjuk, hogy ezekben az értelmüket-vesztett töredékekben teremtés-mondáink maradványait kell látnunk.

* * *

Országszerte élő népszokás volt hajdan a pünkösdi király-választás. Az 1600-as évek óta találkozunk emlegetésével s a „pünkösdi királyság“ ma is élő fogalommal vált. A szokás lényege az, hogy valami versennyel — lóversennyel, birkózással, bikafékezéssel stb., ritkábban választással — kijelölik a pünkösdi királyt, ez aztán egy évig, vagy egy napig úr a legények felett, ő a bálgazda, kocsmában, mulatságban a község rovására fogyaszt. Néhol a versenyen kívül azt is ki kell állnia, hogy mikor szedett-vedett ruhában, rossz gebén, fakarddal, papírkoronával végigvonul a falun, a lakosság hamuval telt fazékkal, törött edénnyel meghajgálja.

E szokás magyarázatáért is keletre kell mennünk. Perzsia-Babylon vidékéről terjedt el egész keleten az az újévi ünnep,³ amit a tavaszi nap-éj egyenlőség idején ültek, hogy egy gonosztevőt, vagy bolondot királynak

² *Uno Harva*: Die religiösen Vorstellungen der altaischen Völker. Helsinki, 1938. (F. F. C. 125.) *O. Dähnhardt*: Natursagen. I. k. Leipzig—Berlin, 1907.

³ *W. Liungman*: Traditionswanderungen Euphrat-Rhein. 1—2. Helsinki, 1937—38. (F. F. C. 118—9.)

tettek meg, parancsolhat, ehethat, a háremnőkkel szórakozhat tetszése szerint, az ünnepek után aztán megkorbácsolják és felkötik. Ez a szokás az év végén különösen ártó gonosz szellemek kijátszásában leli magyarázatát. Kr. u. I. században ez az ünnep még általános volt a Fekete-tenger északkeleti felében. A későbbi perzsa birodalomban újévkor számárra-öszvére, vagy lóra ültetett „bolondkirályt“ vittek végig a városon, vízzel-hóval öntözték, ő pedig legyezte magát, mintha melege lett volna, tehát már a kiűzött telet jelképezte. Joga volt aznap estig azt venni el a kereskedőktől, amit akart. Azután igyekezett eltűnni, mert ha a nép elkaphatta, meghajgálta és elverte. Lhassában újévkor a láma helyett egy ideig egy helyettes, a *Jalno* uralkodott, ennek helyettese pedig az *újévi király* volt. A kettő közt verekedés, hajgálás folyt, végül az újévi királyt halálra kínozták. Szamarkandban újévkor — a 6. hónap első hét napján — céllövőversenyt tartottak, majd az utolsó napon lóverseny volt s aki a kitett aranyérmét el tudta kapni, egy napra király volt. Erről a szokásról Kr. u. VIII. századi adatok emlékeznek meg.⁴

Bármennyire nagy hézagokkal tudjuk is követni a szokás keleti útját, annyi kétségtelen, hogy a magyarság, vagy egyes részei azokon a területeken ismerték meg a szokást, melyek a Kaukázustól északra, meg a Káspi-tó és a belsőázsiai hegyvidék között terülnek el, mert mind a verseny, mind a pót király-választás különböző elemei megvannak a hagyományban. Mai hazánk területén ennek a szokásnak egy másik ágát ismertük meg, a kiszehordást, a télkihordást, mely a Balkántól Németországig szabályos változatosorban terjedt el kelet felől, míg az előbbi szokás errefelé ismeretlen.

* * *

Szegeden, Kalotaszegen⁵ s bizonyára még sokfelé ismeretes az az elképzelés, hogy a földet egy vagy három (4, 7) cethal tartja a hátán. Néhol a cethal helyett bivalyt mondanak. Ez a cethal bizonyos időközben egyik oldaláról a másikra fordul, ilyenkor van földrengés. Pontosan így képzelik el a világot az ázsiai-keleteurópai népek is: burjátok, altáji-tatórok, votjákok, mordvinok, sőt ezek környezetében az oroszok is.

A bivaly hasonmása az iszlám hatása alá került török népeknél található meg. Itt fekete bika hordozza a földet a szarvai közt. Ez a hit a volgai finn népekhez is eljutott, cseremiszekhez, votjákokhoz. Ez utóbbiaknál tehát mind a két állat szerepel, akárcsak a magyaroknál. Úgy látszik a Volga vidékén kell keresnünk a magyar néphit átvételének területét is.

Vargyas Lajos

⁴ Előadásom után figyelmeztetett *Nagy Tibor* a következő adatra. Ferghánában, Taskenttől délkeletre, a tavaszi újévi-ünnepben a király és a főemberek két pártra oszlanak. Mindegyik választ egy harcost, aki páncélba öltözik s harcol a másikkal. A tömeg is részt vesz a küzdelemben téglával és kövekkel. Mikor az egyik harcos meghal, a küzdelemből jósolnak az új év szerencsés vagy szerencsétlen voltára. (618—907. Kr. u. *Ed. Chavannes*: Documents. 1903, 148.)

⁵ *Jankó János*: Kalotaszeg magyar népe. Budapest, 1892.